

Obsah

Úvodní slovo	2
1. Příčinnost, determinismus, svoboda a odpovědnost	2
1.1 Kauzalita a determinismus	2
1.2 Historický vývoj pojmů odpovědnosti a svobody – první vymezení v antické filozofii	5
1.3 Kompatibilismus, inkompatibilismus a libertarianismus	9
1.4 Současná fyzika, neurověda a psychologie	11
2. Svoboda vůle a právo	15
2.1 Svoboda vůle a trestní odpovědnost	15
2.2 Svoboda vůle a odpovědnost v soukromém právu	19
2.2.1 Soukromé právo a otázka svobodné vůle	19
2.2.2 Předpoklad svobody a projev vůle	21
2.2.3 Druhy právní odpovědnosti a jejich vztah k otázce svobody	23
2.2.4 Je svoboda vůle pro problematiku odpovědnosti v soukromém právu klíčová?	26
Literatura k dalšímu studiu	26
Autoři	29

Úvodní slovo

Publikace *Svoboda vůle a otázka morální a trestní odpovědnosti* si klade za cíl seznámit čtenáře se současným stavem diskusí o svobodě vůle a jejím vztahu k problému morální a právní odpovědnosti. Přestože se tato problematika dotýká života každého z nás, dosud o ní v češtině bylo zveřejněno jen velmi málo. Věříme, že naše práce přispěje k obohacení veřejného diskurzu a k rozšíření pojmových rozlišení a argumentů, okolo kterých se debaty o svobodě vůle a odpovědnosti točí.

V první části publikace se věnujeme filozofickým aspektům diskusí o svobodě vůle. Ukážeme, jaké jsou základní postoje ke svobodě vůle a jakými argumenty její existenci, či naopak neexistenci prokazují někteří teoretikové. V druhé části se pak podíváme, jaký dopad má existence či neexistence svobody vůle na principy trestního a soukromého práva.

Předkládaná publikace vzešla ze spolupráce Filosofického ústavu a Ústavu státu a práva Akademie věd České republiky v rámci programu Strategie AV21, který podporuje interdisciplinární a transdisciplinární výzkum aktuálních společenských jevů a problémů.

1. Příčinnost, determinismus, svoboda a odpovědnost

1.1 Kauzalita a determinismus

„Kdo rozbil to okno?“ ptá se přísně paní učitelka žáků. „Proč to auto nejede?“ zní jiná otázka. „Kdo uvaří večeři?“ také řeší nejeden partnerský pár. Všechny tyto otázky a mnohé další mají jedno společné: zjišťují příčinu určitého stavu věcí nebo děje. Jak v obyčejném životě, tak při hledání vědeckého vysvětlení počítáme s tím, že žádný stav či děj nevzniká sám od sebe, ale má příčinu, která jej vyvolá. Uvažujeme tak příčinnost, kauzalitu (z latinského *causa*, příčina): konkrétní stav či děj je účinkem jedné nebo více příčin.

Kauzalita byla a je pro nás jeden z přednostních způsobů, jak se dívat na svět a jak mu rozumět. To platí navzdory různým starším i soudobým představám o samotném působení mezi příčinou a účinkem. Konstatování kauzality, tj. skutečnosti, že *nějaký* vztah příčina–účinek existuje, se může stát základem poměrně radikálních úvah o světě, i když otázku vlastní realizace vztahu příčiny a účinku necháme otevřenou. Jedním z možných uplatnění kauzality na výklad celku světa je teorie všeobecného determinismu. Deterministické chápání světa sice nemusí být kauzální, dnešní determinismus však zpravidla má kauzální podobu, alespoň máme-li na mysli jeho artikulovanou a teoreticky uchopenou formu.

V základním přiblížení lze kauzální determinismus charakterizovat takto: v každém časovém okamžiku vývoje vesmíru platí, že v něm stav světa jednoznačně určuje pouze jedinou budoucnost, pouze jeden jediný *fyzikálně* možný vývoj světa. Jinými slovy, pouze jedna budoucnost je slučitelná se stavem světa v daném okamžiku a panujícími fyzikálními zákony (které předpokládají nějakou formu kauzality).

Box 1 Teologický a fyzikální determinismus

U deterministického pojetí světa lze v historické perspektivě při jistém zjednodušení rozlišit jeho fyzikální a teologickou podobu. Otázka, zda boží vědění zahrnující i věci budoucí implikuje vyloučení různých možných budoucností (a především různých možností lidského jednání), byla od starověku předmětem mnohdy velmi ostrých sporů, ve kterých se postupně deterministická pozice proměňovala a upřesňovala. **Fyzikální determinismus** je deterministický pohled na svět (formulovaný často filozofy), který se opírá o fyzikální teorii (formulovanou často vědci). Takovou teorií byla v 17. století Newtonova mechanika (považovaná většinou soudobých a pozdějších teoretiků za deterministickou). **Fyzikálně kauzální determinismus** je s determinismem teologickým slučitelný, jak se ukázalo již ve starověku, častěji se však vnímá jako jeho alternativa. K pevnému pojmovému zakotvení kauzálního determinismu v obecném povědomí dochází až s rozmachem přírodních věd v novověku.

Existence pouze jediné možné budoucnosti vývoje vesmíru se zdá být v rozporu s naší všeobecnou, zažitou a intuitivně zřejmou představou o *svobodné vůli*. Představme si absolventa lékařské fakulty Petra, který právě opustil brány své univerzity a rozhoduje se, jakým směrem se bude jeho život nadále ubírat. Po dlouhém zvažování se omezí na dvě možnosti: buď se bude specializovat na chirurgii, nebo se bude věnovat interní medicíně. Za jakých podmínek může skutečně zvolit jednu z těchto možností? Odpověď se zdá být poměrně triviální: obě možnosti musí být tím, za co je označujeme, tedy reálnými možnostmi. Označme si budoucnost, v níž si Petr zvolí chirurgii, jako B_1 a budoucnost, v níž si zvolí interní medicínu, jako B_2 . Budoucnost B_1 i B_2 jsou budoucí stavy světa, které zahrnují vše, včetně Petra samotného. Představme si, že se nacházíme v časovém okamžiku, kdy se Petr definitivně rozhoduje, kterou specializaci si zvolí. a zde musíme čelit radikální výzvě: pokud platí determinismus, potom jedna z možností reálnou možností ve skutečnosti není. Svět má jen jednu budoucnost, a aniž by to Petr věděl, buď B_1 , nebo B_2 (nebo dokonce obě) nepopisují stav světa, který se někdy uskuteční ve shodě s existujícími zákony.

Z pozice determinismu jsou všechna naše rozhodnutí předem určena: vše ve vesmíru podléhá vztahu příčiny a účinku, a není důvod se domnívat, že by lidská vůle tvořila výjimku. Naše chápání svobody zahrnuje představu, že reálné volby, naše volby, jsou volbami mezi tím, co skutečně může nastat. Když se rozhodujeme, zda jít do knihovny, nebo se posadit s přáteli v kavárně, předpokládáme zcela automaticky a bez přemýšlení, že tyto dvě budoucnosti mohou skutečně nastat. Determinismus to však jednoznačně popírá. Existuje jen jedna budoucnost.

Můžeme sice připustit, že nevíme (možná jen zatím, možná definitivně), jaká to je budoucnost, jenže neznalost není totéž jako neurčenost. Dějiny vesmíru se mohou vyvíjet zcela deterministicky, podobně jako „dějiny“ obrovského stroje, to však neznamená, že někdo z nás lidí musí někdy objevit všechny zákonitosti jejich vývoje. Pro naše omezené poznání je možná budoucnost neurčená, platí-li ale determinismus, je již přítomná v každém současném okamžiku a nemůže nenastat. Jak bychom ale mohli být svobodní, když nevolíme reálné možnosti?

Z hlediska psychologie lidského jednání lze kauzální determinismus popsat jako pozici, která tvrdí, že s konkrétními vědomými či skrytými podněty určitého lidského jednání není slučitelné jiné jednání nebo vůbec žádné jednání. Pokud se tedy rozhoduji v jisté situaci, kterou charakterizuje jistý stupeň mého poznání a můj

[foto archiv]

rozumový či emoční zájem, a pro něco se rozhodnu, něco chci, pak determinismus říká, že jsem v dané situaci nemohl chtít nic jiného než to, co právě chci a pro co jsem se rozhodl. Mohu sice položit důraz na svůj zřetelný pocit, že jsem se mohl rozhodnout i jinak. Subjektivní pocit však podle mnoha autorů není argumentem a neruší platnost determinismu.

Například Spinoza ve své *Etice* poznamenává: „[L]idé se mýlí, když si myslí, že jsou svobodní. Toto jejich mínění spočívá v tom, že jsou si vědomi jen svého konání, ale neznají příčiny, které je k němu determinují. Idea jejich svobody tedy záleží v tom, že neznají příčinu svého konání.“ (II. kniha, tvrzení 35, poznámka, s. 79)

1.2 Historický vývoj pojmů svobody a odpovědnosti – první vymezení v antické filozofii

Chceme-li si vyjasnit, co máme přesně na mysli, když v dnešní době použijeme slova „svoboda“ či „odpovědnost“, má mezi různými přístupy nezanedbatelné místo také sledování historického vývoje obou pojmů. Díky pohledu do historie se navíc poměrně snadno daří odkrýt určitou iluzi: navzdory často sdílenému prvnímú dojmu nejsou totiž pojmy odpovědnosti a svobody co do obsahu intuitivně zřejmé a nepostihují fenomény a zkušenosti, které všichni sdílejí či se na nich shodnou. Oba pojmy spolu dokonce nejsou tak úzce spjatý, jak by se mohlo zdát z jejich dnešního užití, protože v různých dobách a u různých teoretiků mohly znamenat zcela různé věci. V oblasti filozofie lze první vymezování obou pojmů sledovat již v antice, počínaje klasickým obdobím 5. století před n. l., kdy se filozofie začala soustavněji soustřeďovat na etické problémy. Vymezení zásadní pro celou další tradici se odehrálo mezi Aristotelem a stoiky.

Aristoteles byl první, kdo se systematicky zabýval problémem „odpovědnosti“, ačkoliv samotný termín nepoužíval a mluvil „o tom, co je na nás“ (*to ephémin*). Činil tak v rámci otázky, zda a za jakých podmínek je možné člověka za jeho jednání chválit či hanět. Tato otázka, byť sama o sobě starší, je u něj zasazena do kontextu etické teorie, která zahrnuje i specifickou psychologii jednání a odvolává se na právní praxi. V rámci své psychologické teorie Aristoteles vyzdvihl pro lidské jednání klíčový moment *rozhodování* (*prohairesis*) jakožto aktu, v němž dochází k protnutí lidské schopnosti rozvažovat a schopnosti rozumově toužit a který odlišuje člověka od zvířat.

Právě v tomto bodě se ovšem jeho chápání odpovědnosti ukázalo jako ambivalentní, přičemž i tato ambivalence předznamenala další tradici: navzdory důrazu na pojem rozhodování, v němž nachází specificky lidský úkon, který činí jednání skutečným jednáním (a tedy i jednáním odpovědným), Aristoteles počítá i s širším pojetím odpovědnosti, které nestojí na jejím spojení s rozhodováním. K tomu, aby

byl člověk odpovědný, postačí, je-li *počátkem* svého jednání a je-li si *vědom* toho, co dělá. Tyto podmínky, které činí jednání „záměrným“, naplňuje i v případě, kdy člověk nejedná na základě rozumového *rozhodnutí*, ale například pod vlivem vášně. Nadto je takto odpovědný i tehdy, je-li mu toto jednání „předurčeno“ jeho charakterovým ustrojením, za které v posledku nemůže, jak připouští Aristoteles, nakolik je mu vtlačeno výchovou rodičů či prostředím, v němž vyrůstal. Širší pojetí odpovědnosti, které je pochopitelné v kontextu společenské a právní praxe (v níž je člověka „třeba“ trestat i za to, pro co se v Aristotelově smyslu slova *nerozhodl*), se tak neopírá o Aristotelovu nově rozvrženou psychologii s jejím centrálním pojmem rozhodování. Zásadním pro pojem odpovědnosti se tak stává pojem „počátku jednání“, který je však mnohem méně ostře vymezen.

Co se týče pojmu *svobody*, nehraje u Aristotela zásadní roli a především: nevykazuje se v souvislosti s problémem odpovědnosti. Podobně u něj ještě nenacházíme pojem *vůle* ve významu samostatné duševní schopnosti (jak se chápe později). Aristotelovo „rozhodování“ je sice vztah ke světu, který má povahu touhy, tedy „vůle“ něco vykonat (či nevykonat), je u něj ale omezeno pouze na jeden druh touhy – té, která je vlastní rozumu (Aristotelovo rozhodování je výrazem naplnění *racionálního* určení člověka), a není tedy pevnou součástí veškerého jednání.

Pojem *svobody* získává postupně svůj zásadní význam až v období helénistické filozofie 3. století před n. l. Právě zde se však odkrývá zajímavá skutečnost, že svoboda, jak překládáme řecké slovo *eleutheria*, není chápána jako nutná podmínka a předpoklad lidského jednání, nýbrž jako určitá *dokonalost*, k níž člověk může a má dospět: lze říci, že svoboda je výsledkem určitého osvobození se. Svobodně člověk jedná tehdy, jedná-li rozumně, a dá se proto říci, že jejím předpokladem je zbavení se veškerých impulzů, které jsou nerozumné, tedy vášní.

Odpovědnost, která se v helénismu stala předmětem rozborů především ze strany stoiků, se v ostrém kontrastu ke svobodě naopak pojí s veškerým jednáním a je vlastní všem lidem. Zásadní pro toto chápání odpovědnosti, které odpovídá Aristotelově širšímu pojetí odpovědnosti, je nově rozvržená psychologie s pojmem *přítakání*, který se na rozdíl od Aristotelova „rozhodnutí“ stane centrálním aktem veškeré lidské duševní aktivity, a tedy i té, která jednání provází. Pevné uchopení pojmů odpovědnosti a svobody v jejich vzájemné odlišnosti je základem, z něhož vychází postupný a mnohdy složitý vývoj jejich dalších určení.

Podobně zásadní je stoické přítakání i k pojmu *vůle*, protože zde je prvně představen duševní akt, v němž se centralizují veškeré ostatní duševní akty, které se bez něj nemohou uskutečnit: každé jednání vyžaduje přítakání. K uchopení *vůle* jako samostatné schopnosti (vedle rozumu) bude třeba právě této centralizace duševní aktivity.

Důležitou skutečností je navíc to, že k tomuto pojmovému vyjasnění došlo v rámci stoického filozofického systému, který tvrdí, že veškeré pohyby ve světě jsou determinovány, a to v řetězení příčin a následků. Kauzální determinismus, zahrnující

i lidské jednání, je výrazným krokem za Aristotelem uvažovanou determinovanost výchovou a charakterem. Myšlenková figura odpovědnosti a svobody v rámci světa, v němž vládne kauzální determinismus, se stane pro pozdější vývoj určující – ať už proto, že je předmětem ostré kritiky, v níž je prvně formulována představa rozhodování se mezi alternativními jednáními, které se má stát základem nového pojmu odpovědnosti (Alexandr z Afrodisiady), nebo proto, že i navzdory kritice zůstane pevnou součástí evropské tradice a bude se později objevovat i u jiných myslitelů (u takzvaných kompatibilistů, jako byli např. Benedikt Spinoza či David Hume, jichž jsou stoici více či méně přímými předchůdci).

Svoboda se ovšem v této první, kritické linii pojmového rozvinutí, jež počíná Alexandrem (odmítajícím stoiky, ovšem využívajícím jejich centralizující pojem *přítakání*), stane podmínkou lidského jednání a je s ní posléze spojen i pojem odpovědnosti; v pojmu *svobodné vůle* se stane na dlouhou dobu určujícím pro uvažování o lidském jednání. To nicméně neznamená, že původní teorie jsou opuštěny a zapomenuty. Historické rozborů jasně ukazují, že pojmy odpovědnosti, svobody a vůle lze reflektovat samostatně, a to se posléze bude ukazovat i v pozdějších epochách včetně moderní doby, kdy všechny tyto pojmy byly podrobeny samostatně kritice, ba pokusům o jejich vyvrácení, ať už v kontextu filozofické teorie či právní praxe.

Box 2 Svoboda rozhodování a svoboda vůle

Nejčastěji se dnes lze jak v odborném, tak laickém kontextu setkat s vymezením **svobody rozhodování** jako možnosti rozhodnout se mezi dvěma alternativami – možností *volit jinak*. O svobodě rozhodování mohou ovšem mluvit i teoretici, kteří se nedomnívají, že je možné volit opak toho, co volíme. Svobodné rozhodnutí pak pro ně bude zpravidla takové rozhodnutí, které se uskutečňuje bez *vnějšího nátlaku* či *vnější příčiny*. Určujícím pro toto pojetí je vymezení toho, co zahrnuje *vnější nátlak* či *příčina*.

Svoboda vůle je svoboda, kterou přiznáváme vůli jakožto duševní schopnosti, jejímž prostřednictvím se vztahujeme k předmětům, které – v širokém slova smyslu – *chceme*, a nikoli pouze *poznáváme*. Podobně jako v případě rozhodování (případně v přímé závislosti na pojetí rozhodování) se může svoboda vůle chápat různě: můžeme tvrdit, že vůle je svobodná pouze tehdy, když může chtít i opak toho, než co právě chce (tedy když prostřednictvím svobodné volby vykonává specifický druh *kontroly* nad tím, co chce), ale také že svobodná je taková vůle, která něco chce, aniž by k tomu byla nucena něčím vnějším.

Box 3 Odpovědnost

Odpovědnost je v nejšířším slova smyslu výrazem možnosti spojovat jednajícího člověka s jeho jednáním – chválit ho nebo hanět (případně trestat). Různá pojetí odpovědnosti budou dávat různé odpovědi na otázku, v jakém smyslu je toto spojení jednající–jednání možné přesně chápat.

Nejvíce zastánců bude mít dnes patrně stanovisko, že člověk je za své jednání odpovědný pouze tehdy, pokud se svobodně rozhodl ve smyslu svobodné volby mezi různými možnostmi: svoboda volby se vnímá jako *podmínka* odpovědnosti.

Jinak budou ovšem chápat odpovědnost ti, kdo odmítají svobodné rozhodování mezi různými možnostmi. Odpovědný za své jednání může být z jejich pohledu člověk, který koná svobodně v tom smyslu, že nekoná z vnějších příčin. Mohou ale také odpovědnost oddělit od problému jednajícího člověka a hledět na uplatňování odpovědnosti jako na účinný společenský nástroj, který mění budoucí jednání lidí.

Základní rozlišení, se kterým se setkáme v současné debatě o odpovědnosti a které zahrnuje i výše uvedené možnosti, je mezi **konsekvencialistickým** pojetím odpovědnosti (v němž má přiřítání odpovědnosti svůj smysl v dopadu na další chování člověka) a pojetím odpovědnosti **založené na zásluze** (které vychází z toho, že člověk si chválu a hanu zaslouží – *merit-based concept*).

[foto Kreuzschnabel/Wikimedia Commons, Licence: Cc-by-sa-3.0
(<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>)]

1.3 Kompatibilismus, inkompatibilismus a libertarianismus

Představme si opět Petra, tentokrát ve zcela jiné a nepříjemné situaci: hrubým způsobem zanedbal péči o svého pacienta, neposkytl mu odpovídající léčbu a v podstatě ho nechal zemřít na nemocničním lůžku, protože šel navštívit kolegu na jiném oddělení. Řekli bychom, že jeho chování bylo neetické a neprofesionální. Co když ho ale bude někdo bránit, že nemohl jednat jinak, neboť jiná možnost prostě neexistovala? Co když bude namítat, že se na Petra zlobíme a odsuzujeme ho zcela neprávem, neboť chybně předpokládáme, že svět se mohl vyvinout jinak a mohl zahrnovat Petra adekvátně pečujícího o svého pacienta, jenž se dožije rána?

Požadujeme-li, aby pojmy jako „morální“, „nemorální“, „chvályhodné“, „odsouzeníhodné“ apod. byly spojeny s možností rozhodnout se jinak, potom determinismus narušuje zažitě představy o morální vině či zásluze, zkrátka o morální odpovědnosti. Někteří filozofové, kteří trvají na deterministické pozici a zároveň se nechtějí vzdát pojmu lidské svobody – označujeme je jako (*klasické*) **kompatibilisty** –, řeší problém následovně. Navzdory přesvědčení, že svět má jen jednu budoucnost a nevyhnutelně se vyvíjí ve shodě s platnými zákony pouze jedním směrem, se domnívají, že Petrovo jednání může být chápáno jako svobodné, pokud 1) Petr má schopnost jednat daným způsobem a 2) neexistují *vnější* faktory a překážky, jež by ho nutily jednat, jak *nechce*, nebo mu bránily jednat tak, jak jednat *chce*. Petr není svobodný, aby roztáhl křídla a na návštěvu letěl, jednoduše proto, že nemá schopnost létat; má však schopnost chodit. a pokud si usmyslí, že vstane a půjde, a nikdo ho do chůze nebude nutit a ani mu v ní nebude nic bránit (pouta, zamknutý pokoj), bude ve svém jednání svobodný.

Odpůrci slučitelnosti svobody a determinismu – **inkompatibilisté** – s tímto chápáním svobody nesouhlasí. Zastávají názor, že *pokud* je naše jednání důsledkem minulého stavu vesmíru a přírodních zákonů a nemůžeme nijak změnit skutečnost, že naše jednání nastane – což nemůžeme, platí-li determinismus –, pak naše jednání svobodné prostě není. Buď platí determinismus, nebo platí teze o svobodném jednání. Inkompatibilisté se dělí na dvě hlavní skupiny podle toho, kterou z těchto dvou možností hájí.

Libertariáni jsou přesvědčeni, že i) svoboda a determinismus jsou neslučitelné, ii) lidské bytosti jsou svobodné, iii) determinismus není pravdivý. Je zřejmé, že pokud jsou přesvědčeni o i) a o ii), jsou zavázáni také přijmout pravdivost posledního tvrzení. Jednotlivé verze libertarianismu se od sebe mohou někdy i podstatně lišit a není jednoduché je ve zkratce popsat. Libertariáni považují determinismus – v jeho všeobecné platnosti – za mylnou představu o vývoji vesmíru.

Tvrdí deterministé se vydávají opačným směrem než libertariáni, s nimiž sdílí představu, že svoboda je s determinismem neslučitelná. Tvrdí, že i) determinismus je pravdivým popisem světa, takže ii) lidská svoboda je pouhou iluzí, neboť iii) v deterministickém světě není pro svobodu místo.

Odpůrci existence svobody jednání mají nelehký úkol: musejí vysvětlit, jak důležité pojmy, jež tvoří pojivo lidské společnosti (jako např. pojmy morální a právní odpovědnosti), mohou být nadále používány nesvobodnými bytostmi. Více se tomuto tématu věnujeme v oddíle 2.1 *Svoboda vůle a trestní odpovědnost*. Upozorníme ještě na zajímavou neshodu mezi odpůrci existence svobody vůle. Někteří z nich (např. Derk Pereboom) se domnívají, že se nám všem bude žít lépe, pokud se zbavíme iluze o svojí svobodě. Jiní však (např. Paul Smilansky) jsou mnohem opatrnější. Říkají, že lidská společnost by se mohla rozpadnout, kdyby lidé žili podle toho, že v konečném důsledku nejsou za své jednání odpovědní (neboť nejednají svobodně). Je proto prozíravější chápat naši svobodu jako iluzi, ale jako velmi užitečnou iluzi, jež hraje v lidské společnosti důležitou úlohu, a neměla by být nahrazena pravdivějším popisem reality.

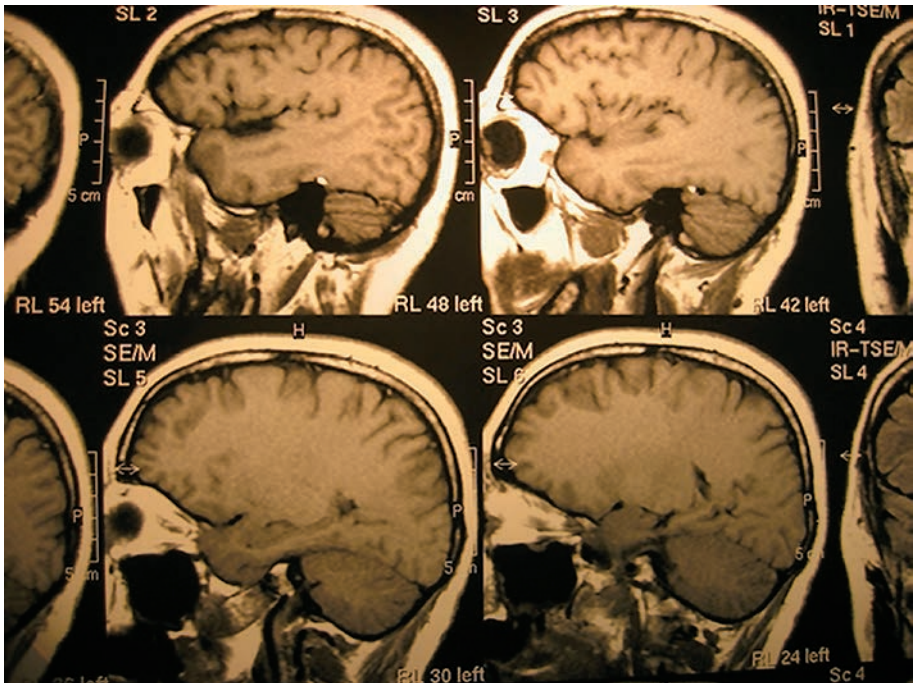
Box 4 Kompatibilismus a inkompatibilismus

Nejjednodušší způsob, jak vymezit kompatibilismus, je prohlásit, že jde o pozici, podle které je determinismus slučitelný se svobodou. (Inkompatibilismus naopak trvá na jejich neslučitelnosti.) Jak je ale zřejmé (i z předchozího výkladu), významy, které přisuzujeme slovu „determinismus“ a zvláště slovu „svoboda“, se mohou zásadně lišit. Obecné vymezení tedy nemá velkou vypovídací hodnotu. Kompatibilisté mohou chápat determinismus jinak než inkompatibilisté (např. ve sporech teologického determinismu se střetávala jiná chápání boží vševědčnosti) a v naprosté většině chápou jinak svobodu. Kompatibilisté budou *zpravidla* zastánci svobody ve smyslu možnosti činit, co chci, bez vnějšího nátlaku (tzv. klasičtí kompatibilisté představení výše). Inkompatibilisté naopak budou *zpravidla* zastánci svobody ve smyslu možnosti volit opak (viz **box 2** Svoboda rozhodování a svoboda vůle). Současný kompatibilismus se však bude snažit zahrnout i tezi, že v rámci determinismu je možné volit či jednat jinak, než jednám. Situace se navíc komplikuje tím, že „svobodu“ přisuzujeme rozhodování, vůli, jednání a spojujeme ji s odpovědností. Různé kompatibilistické pozice budou různě vnímat souvislost mezi těmito pojmy a pracovat s jejich různými významy (kompatibilismus může např. požadovat opuštění termínu svoboda vůle a omezit se na pojem svobody jednání nebo bude dokazovat kompatibilitu mezi *odpovědností* a determinismem, ale nikoli mezi determinismem a svobodnou vůlí).

Je tedy zásadní metodologickou poučkou pro orientaci v jakékoliv debatě o kompatibilismu a inkompatibilismu, abychom se ujistili, o kterých pojmech determinismu, svobody, odpovědnosti je přesně řeč. Pro naše účely je kompatibilismus chápán jako slučitelnost všeobecného determinismu a svobody ve smyslu rozhodování, jednání či výkonu vůle z příčin, které nejsou pro jednatelovo vnější, a které jej v tomto smyslu *nenutí*.

1.4 Současná fyzika, neurověda a psychologie

V dnešní době se otázka platnosti determinismu týká především fyziky. Kvantová mechanika v určitém výkladu připouští indeterminismus. Otevírá kvantový indeterminismus prostor svobodnému rozhodování? Ne příliš. Ano, budoucnost sice v tomto pojetí není zcela determinovaná a může se odehrát různými způsoby. Indeterminace na kvantové úrovni ale rozhodně neimplikuje svobodu rozhodování; zřejmě právě naopak. Představme si, že svět je skutečně v oblasti velmi malých velikostí (na tzv. kvantové úrovni) nedeterministický a tento indeterminismus se projevuje i v procesech probíhajících v našem mozku. Tyto procesy, ať již je jejich povaha jakákoli, budou ve své podstatě nahodilé. V našem mozku se prostě něco stane a nelze určit, kdy a co se v něm přesně stane. Je-li tomu tak, potom indeterminismus nejenomže neotevírá prostor pro svobodu volby, ale naopak ji ještě zmenšuje, neboť události probíhající v mozku budou zcela nahodilé a spontánní. To příliš neladí s představou, že původci svobodné volby jsme my, lidské osoby, nikoli nahodilé procesy na mikroskopické úrovni. Pouhá nahodilost je něco jiného než pravá svoboda rozhodnout se tak či onak.

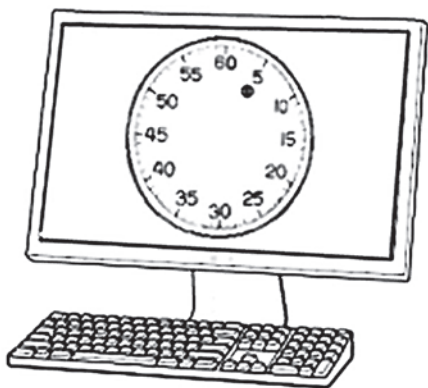
[foto archiv]

Navíc není jasné, jak by se kvantový indeterminismus jakožto subatomární jev měl vztahovat k makroskopickým událostem, jimiž jsou procesy probíhající v lidském mozku na molekulární a vyšší úrovni. Muselo by to být tak, že kvantová indeterminace sice dává prostor svobodě rozhodnutí, ale svobodná rozhodnutí zároveň nedědí nahodilost typickou pro kvantové jevy – a to je dosti spekulativní pojetí.

Problém svobodné vůle lze ovšem také studovat z pozic neurovědy a experimentální psychologie, díky nimž se z hypotézy determinismu začíná stávat empiricky podložená teze. O mimořádně komplexní detaily kauzálních mechanismů rozhodování se sice stále vedou spory, konsenzus vědecké komunity ale začíná být zjevný. Dobře ho vystihl kognitivní neurovědec David Eagleman ve své pozoruhodné knize *Inkognito: svoboda vůle sice není novými vědeckými experimenty zcela vyvrácena, je ale čím dál těžší najít pro ni jakýkoli prostor*. Jiné argumenty odmítající svobodu rozhodování pak zdůrazňují zásadní vliv genetických dispozic a formujících tlaků společenského okolí na lidské jednání.

Co však zmiňovaný pocit svobody rozhodování, který každý z nás zakoušíme? Zdá se nám, že mnohé naše činy nejsou vynuceny ničím vně nás ani uvnitř našich těl. Intenzivně cítíme, že jsme původci svých rozhodnutí. Tento pocit je jednou z hlavních opor teoretiků, kteří obhajují libertariánské pojetí svobody vůle, tj. věří, že člověk se vymyká deterministickému řádu přírody a může činit skutečně svobodná, nedeterminovaná rozhodnutí. Původce činu v tomto pojetí jako by musel schválit svůj čin svým rozhodnutím, což pak dává oporu myšlence morální, a v důsledku toho i trestní odpovědnosti. To ovšem neznamená, že by vůle toho, kdo se rozhoduje, kauzálně neovlivňovala řada faktorů, třeba i nevědomých. Znamená to jen tolik, že původce rozhodnutí měl reálnou možnost zvolit si svůj čin; tedy že jeho chování nebylo předem *stoprocentně* určeno řetězením příčin a přírodními zákony.

Výrazný pocit svobody rozhodování je však dle jiných autorů zcela iluzorní. Spinózův náhled zjevně podpořily již průkopnické experimenty fyziologa Benjamina Libeta z počátku osmdesátých let 20. století. Osoby, které se experimentů zúčastnily,

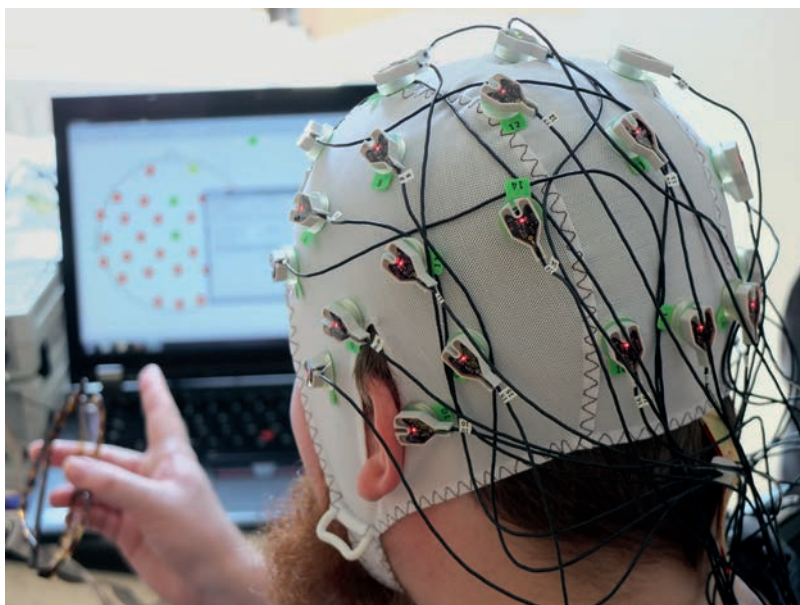
Libetovy hodiny

[ilustrace www.consciousentities.com]

seděly před kulatým ciferníkem, po kterém se rychle pohybovala tečka, a byly připojeny k elektroencefalografu, který snímal elektrickou aktivitu jejich mozku. Jejich úkolem bylo čas od času spontánně ohnout zápěstí a přitom si všimnout, kde se nacházela tečka na ciferníku, když pocítily chuť tak učinit. Experimentátoři zaznamenali nárůst elektrické aktivity v mozku v průměru o 350 milisekund dříve, než si pokusné osoby uvědomily své rozhodnutí ohnout zápěstí.

Podle novějších výzkumů se může mezera mezi nevědomým spuštěním činu a vědomým pocitem rozhodnutí rozevřít až na vzdálenost několika sekund. Na přesném časovém rozpětí ale až tak nezáleží. Jde o to, že vědomé rozhodnutí není podle autorů uvedených experimentů příčinou vykonání daného aktu; tou jsou vždy mozkové procesy, které nemáme pod kontrolou a které jen mechanicky reagují na předchozí stimuly. Právě proto je podle neurovědců vědomý pocit svobodného rozhodnutí vykonat nějaký čin jen druhem neodbytné iluze. Tento názor ještě dále prohloubily jiné experimenty, z nichž vyplývá, že v pokusných osobách lze celkem snadno vyvolat dojem, že jsou příčinou dění, nad nímž ve skutečnosti neměly žádnou kontrolu.

Podle některých autorů však argumentace neurovědců proti svobodě vůle není zcela přesvědčivá. Libet odhalil neurální procesy, které předcházejí vědomému pocitu

[foto Hume Lab – Laboratoř pro experimentální humanitní vědy, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity]

rozhodnutí ohnout zápěstí. Mnozí neurovědci tyto procesy považují za skutečná rozhodnutí ohnout zápěstí, zatímco následující uvědomovaný pocit rozhodnutí nemá reálnou kauzální potenci, a je jen důsledkem těchto neurálních procesů a něčím, co v nás posiluje iluzi, že jsme původci svých činů. Takové přímočaré ztotožnění neurálních a psychologických procesů a pojmů je však problematické. Role zmíněných neurálních procesů by mohla spočívat např. v tom, že jen připravují půdu pro ohnutí zápěstí, aniž by ho reálně spouštěly. Promyslet možnost přemostění či, chcete-li, překladu neurálních a psychologických popisů je tak jedním z nejaktuálnějších problémů současné filozofie. V rámci promyšlení bude třeba propojit empirické bádání s pečlivou filozofickou analýzou klíčových psychologických pojmů, jako je záměr či rozhodnutí.

Box 5 Opuštění víry ve svobodnou vůli: pro a proti

Přesvědčení o existenci či neexistenci svobodné vůle významně ovlivňují postoje a jednání lidí. Například hluboko zakořeněná touha po odplatě a potrestání, které není lehké se zbavit a která někdy vede k násilným činům, zjevně souvisí s představou, že pachatel se ke svému činu svobodně rozhodl. Obyvatelé hypotetického světa, v němž je taková představa eliminována a nahrazena důkladným poučením o faktorech, které ovlivňují rozhodování, by proto mohli být shovívavější při morálním a trestním posuzování pachatelova jednání.

Odmítnutí pojmu svobodné vůle ale přináší i určitá rizika v podobě negativních dopadů na prosociální chování členů společnosti. Lze se obávat, že když někoho přesvědčujete, že nemá svobodnou vůli a není s to ovlivnit své jednání, hrozí nebezpečí, že propadne silné rezignaci. Rozhoští se v něm pocit: „Když nejsem za nic odpovědný, tak se prostě přestanu o cokoli starat a budu jen pasivně sledovat, co mé tělo dělá. Přestanu si plánovat svůj život a přestanu být aktivní, stejně to celé běží samo i beze mne.“ Jiným, experimentálně prokázaným účinkem zdůrazňování volního determinismu je snížení morálních standardů jednajících osob. Psychologové například zjistili, že osoby, jež jsou konfrontovány s tezemi o determinovanosti lidského jednání, v testech více podvádějí. Jiné psychologické experimenty vedly k závěru, že zdůrazňování determinovanosti jednání snižuje tendenci pomáhat ostatním a mírně zvyšuje agresivitu u zkoumaných osob.

I kdyby tedy měli vědci pravdu o neexistenci svobodné vůle, máme právo takový závěr prosazovat, když víme o jeho negativních dopadech na společnost? Je fungující společnost menší hodnotou než pravdivý popis stavu věcí? Na druhé straně, zmíněné negativní dopady se mohou ukázat jako dobře zvladatelné. a je též možné, že mají jen dočasný, nikoli dlouhodobý efekt a že ani nevýústí v žádné skutečně závažné morální prohřešky. S přibývajícím evidencí v sociální psychologii budeme v této věci moudřejší.

2. Svoboda vůle a právo

Současný právní diskurz a následně i samotné právní řády vycházejí z paradigmatu lidské svobody. Tradičně se v moderních právních textech proklamuje, že právo je založeno na libertariánském konceptu svobody: člověk je obecně chápán jako svobodný, tudíž je i morálně odpovědný a je schopen nést právní důsledky svého jednání. Právo také počítá s omezením svéprávnosti, pokud osoba není plně kompetentní, nicméně běžný rozumně uvažující člověk je považován za bytost svobodnou, a proto právně odpovědnou. Tato koncepce odpovídá i obyčejné lidské intuici. Sociologické průzkumy prokazují, že lidé ve valné míře věří, že jsou svobodní.

Box 6 Víra ve svobodnou vůli jako univerzální předpoklad

Víra ve svobodnou lidskou vůli a následně schopnost a povinnost normálního jednotlivce vybírat si mezi dobrem a zlem je univerzální předpoklad přítomný ve všech vyspělých právních systémech. (Morissette vs. United States, 1952)

Nicméně, jak bylo naznačeno výše, tato intuice nemusí být opodstatněná. Mnoho současných filozofů a vědců totiž dochází v jistém smyslu k závěru, že člověk není ve svém rozhodování svobodný. Odmítnutí autonomního rozhodování jako východiska pro naše jednání pak staví celou koncepci práva na sporné základy. Samozřejmě má takové odmítnutí rozdílné důsledky v oblasti práva trestního i v oblasti práva soukromého.

2.1 Svoboda vůle a trestní odpovědnost

Představme si hypotetický soudní případ. Zcela přičetný úředník Josef K. se jednoho dne z náhlého popudu rozhodne a zabije svou ženu, rodinu a další lidi ve svém domě, to vše obzvláště brutálním způsobem. Trestní řízení je jednoznačné, důkazy hovoří v neprospěch obžalovaného K.; ten se koneckonců ke svému zavrženému činu i doznal. Jeho advokát ovšem přichází před soudce s netradiční obranou. „Můj klient je nevinný,” tvrdí, „protože jeho vůle byla determinována předchozími příčinami, genetickou výbavou a sociálními příčinami neboli nešťastným dětstvím. Pokud byste se, pane soudce, ocitl v identickém stavu, v jakém byl můj klient, tj. měl byste shodný mozek, stejnou genetickou výbavu a stejné životní zkušenosti, pak byste jednal přesně jako on.” Státní zástupce proti této argumentaci namítne, že znaleckými posudky nebylo prokázáno, že by osoba Josefa K. byla nepřičetná; jednal tudíž na základě vlastní svobodné vůle a je za svůj čin odpovědný.

Box 7 Utilitarismus a retribuční teorie

S jistou mírou zjednodušení lze mluvit o dvou základních teoretických modelech smyslu a účelu trestání, a tím i trestního práva.

1. **Utilitářské** (konsekvencialistické) teorie hledí do budoucnosti (*forward-looking theory*), jejich cílem je maximalizace blaha pro společnost. Ve své moderní podobě byla tato koncepce rozvinuta osvícenskými filozofy, jako byli Cesare Beccaria (1738–1794), Jeremy Bentham (1748–1832), později Cesare Lombroso (1835–1909) a Enrico Ferri (1856–1929). Utilitáristé nevidí smysl trestu v odplatě, nýbrž v obecné i individuální prevenci trestných činů. Trestání může mít podle jednotlivých konsekvencialistických autorů své ospravedlnění v odstrašení (pachatele i společnosti), nápravě pachatele (převýchova, léčba) či v jeho izolaci nebo eliminaci (např. vězení či trest smrti). Konečně smyslem může být i restituce, tj. snaha odčinit újmu vzniklou přímo oběti trestné činnosti.

2. **Retribuční** teorie apelují na odvetnou spravedlnost. Osoba je potrestána úměrně ke spáchanému zločinu, cílem je trest. V moderním kontextu se znovuobjevila v teorii Immanuela Kanta (1724–1804) či Georga Friedricha Wilhelma Hegela (1770–1831). Apeluje na intuitivní smysl pro spravedlnost. (Viz k tomu **box 4** Kompatibilismus a inkompatibilismus.)

V současné době by zřejmě soudce nebo porota v jakémkoli demokratickém systému trestního práva rozhodli v naprosté většině případů, že Josef K. je vinný ze spáchání trestných činů vraždy. Demokratické trestní systémy totiž vycházejí ze zmíněného předpokladu, že zdravý dospělý jedinec se dokáže ke svému jednání svobodně rozhodovat, a na základě tohoto předpokladu jej činí za toto jednání odpovědným.

Box 8 Základní předpoklad trestního práva

Je základním předpokladem trestního práva, že většina lidí má po většinu času svobodnou vůli s širokou působností. Lidé jsou schopni přizpůsobit své činy požadavkům zákona a dohlédnout důsledky jeho porušení. Bez tohoto zásadního morálního a právního předpokladu by se trestání, jeden z hlavních účelů trestního práva, stalo iracionální činností. Právo se řídí heslem odpovědnosti jednotlivce. Stejně tak jednotlivci odpovědní za své činy jsou odpovědní za svá rozhodnutí a řídí své osudy v mezích toho, co zákon dovoluje (Smith vs. Armontrout, 1988).

Pokud mají ale obhájcí determinismu pravdu, lidské jednání je neúprosně seřeno pletivem přírodních zákonů. Již v roce 1945 v případě Holloway vs. Spojené státy soud uvedl, že „trestat někoho, kdo není schopen vlastního úsudku, je stejně nečestné a nesprávné jako ztrestat neživý předmět nebo zvíře“, a pokud osoba příčetná je stejně

tak předmětem deterministického kauzálního předurčení jako osoba nepřičetná, neměl by se mezi takovými pachateli činit rozdíl. Trestní odpovědnost by se za těchto okolností nemohla uplatňovat nejen u osob nepřičetných, ale ani u osob přičetných, protože ani jedna z těchto skupin pachatelů by nebyla jedinou příčinou svého jednání, a nezasloužila by si tak potrestání.

Jméno Josef K. nebylo v našem příkladu použito náhodou. Neexistuje-li totiž svoboda vůle, pak nemůže být pachatel odpovědný za své činy, a tudíž se uložení trestu z důvodu odplaty jeví jako zcela absurdní, nepochopitelné a zavádějící – podobně jako v Kafkově *Procesu*. Trestat někoho za jednání, které nemohl nevykonat, protože k němu byl determinován, je asi stejně rozumné jako trestat člověka za to, že se narodil s jednou nohou.

Někteří autoři proto nekompromisně prohlašují, že za své jednání nejsme odpovědní v žádném ohledu. Toto jednání se prostě děje bez naší aktivní spoluúčasti. A pokud nejsme za své jednání odpovědní, stává se podezřelým i celý soubor pojmů, které jsou s pojmem odpovědnosti provázané, nakolik chápeme odpovědnost jako založenou na svobodné vůli: *obžaloba, vina, zavinění, trest, úmysl* apod. Jestliže se tato linie uvažování ukáže jako oprávněná, zpochybní to zásadním způsobem koncepci retributivní spravedlnosti. Odplata není spravedlivá, pokud nejsme za své činy odpovědní.

Odmítnutí pojmu svobodné vůle naopak není v rozporu s konsekvenencialistickými teoriemi trestání, zejména s jeho nápravnou funkcí (viz k tomu **box 4** Kompatibilismus a inkompatibilismus). Tyto teorie jsou méně radikální než výše zmíněná pozice, protože předpokládají určitý typ odpovědnosti (viz **box 2** Odpovědnost), byť to není odpovědnost založená na svobodné volbě mezi opaky. V konsekvenencialistické koncepci trestání je hlavním cílem náprava aktérů, která se v některých ohledech podobá léčbě. Přesněji řečeno, jde o korekci „chybného uvažování“, jež vede k páchání zločinů, o přeprogramování a přípravu na reintegraci uvězněných do společnosti.

Klíčovým zde je a bude rozvoj zobrazovacích technik mozku, především rozšířené metody funkční magnetické rezonance (fMRI). Tyto techniky se už dnes začínají

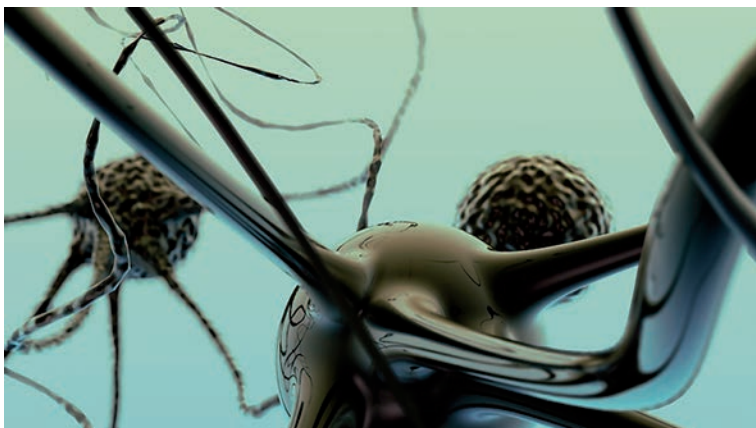
[foto archiv]

využívat v soudních síních, byť zatím zpravidla jen nepřímo: vědečtí experti mohou ve výjimečných případech svědčit u soudu. Využívání skenovací techniky ale má své limity. Všechny činy se vztahují k mozkové činnosti a nalezení aktivace v určité části mozku neimplikuje, že dotyčný způsobil nějaký čin nebo že za něj nese odpovědnost. Kromě toho je známým faktem, že obrázky mozkových skenů mohou ovlivňovat úsudek těch porotců a soudců, kteří nemají potřebné odborné znalosti na posouzení relevance skenů pro spáchaný čin.

Box 9 Skenování mozku při vyšetřování trestných činů

Jedním z úkolů prezidentem speciálně zřízené americké bioetické komise (The Presidential Commission for the Study of Bioethical Issues, na <http://www.bioethics.gov/>) je i řešení konfliktu mezi ochranou soukromí zajištěnou Ústavou a použitím některých technologií skenování mozku při vyšetřování trestných činů. Podle mnohých odborníků je použití takového prostředku evidentním zásahem do soukromí osoby. V současné době **je nepřijatelné použít mozkový sken jako samostatný důkaz**, může však být za určitých okolností použit jako vedlejší důkazní prostředek. Některé americké státy se však takovému důkaznímu prostředku dosud brání.

Pokud by se takové „deterministické“ pojetí trestního systému prosadilo, mohlo by dojít ke změně podoby trestního řízení: např. znalecký psychiatrický posudek pachatele by nemusel hrát žádnou roli před stanovením jeho „provinění“ (protože by se již nezkoumala míra úmyslnosti jeho jednání), ale jen při stanovení délky a podoby odnětí svobody

[foto archiv]

či jiného ochranného opatření. V takto nastaveném systému se jeví jako rozumné se zaměřit především na přesnou prognózu budoucího chování pachatele, na pravděpodobnost jeho recidivy a na možnost humánní korekce jeho nežádoucích dispozic (bližší podrobnosti lze nalézt na <http://www.lawneuro.org>). To však samozřejmě neznamená zánik věznic. Společnost si nemůže dovolit nechat po světě pobíhat lidi se sklony k nebezpečnému či škodlivému jednání, musí je nějakým způsobem izolovat od zbytku společnosti (a to nejen v zájmu tohoto zbytku společnosti, ale také v zájmu zachování *jejich* bezpečí před odplatou ze strany poškozených). Stejně tak platí, že zavírání do vězení i nadále představuje silný motivační faktor, protože lidi odrazuje od jednání, která společnost pokládá za nežádoucí (necháme-li stranou notorické recidivisty a jiné patologické případy).

Opuštění koncepce retributivní spravedlnosti, byť se pro řadu autorů nejeví jako obtížné, s sebou nicméně nese jedno významné úskalí. Podle psychologických průzkumů jsou totiž naše intuitivní úsudky vedeny k tomu, abychom jednotlivé přečiny posuzovali podle principů retributivní spravedlnosti, tj. tak, aby závažnost trestu odpovídala morálnímu prohřešku. I z toho důvodu někteří autoři, jako je například Saul Smilansky, považují užívání fikce svobodné vůle za užitečný nástroj pro správné fungování společnosti.

Nakonec se vraťme k našemu hypotetickému soudnímu případu. Elegantním řešením, ke kterému se soudce může uchýlit, je vraha odsoudit. V odůvodnění pak může dodat, že ani on nemohl rozhodnout jinak, protože byl předurčen k tomuto rozhodnutí, a pokud by zločinec, případně jeho advokát měli shodný mozek, stejnou genetickou výbavu, stejné životní zkušenosti jako soudce, pak by museli jednat přesně jako on...

2.2 Svoboda vůle a odpovědnost v soukromém právu

2.2.1 Soukromé právo a otázka svobodné vůle

Ačkoliv se problematika svobody vůle a odpovědnosti tradičně spojuje s trestním právem, nelze opominout ani ostatní oblasti práva. Tradičně největší část „právního života“ se odehrává na poli soukromého práva.

V zásadě tak lze říci, že běžní lidé se s občanským právem setkávají každodenně, aniž by si to ovšem uvědomovali. Při nákupu potravin v obchodě uzavírají kupní smlouvy, při použití prostředků veřejné dopravy uzavírají přepravní smlouvy, při výchově dětí uplatňují rodičovskou odpovědnost a vůči ostatním se chovají tak, aby je nepoškozovali.

Jednou ze základních zásad soukromého práva je zásada *neminem laedere*, tj. nikomu neškodit. Jde o mravní princip, který vychází z Ulpianova výměru spravedlnosti: „Honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere.“ („Poctivě žít, nikomu neškodit, každému dávat, co mu patří.“) Pokud je někdo poškozen protiprávním jednáním jiného člověka, vychází soukromé právo z toho, že by tento stav měl být napraven, tj. původce poškození je odpovědný za své protiprávní jednání, a je povinován k nápravě. Jak se ale do těchto běžných záležitostí promítá svoboda vůle?

[foto Z. Suketa]

V pasáži věnované trestnímu právu jsme ukázali, že právní řády v rámci trestní odpovědnosti tradičně počítají se svobodnou vůlí pachatelů trestných činů, a obdobně je princip autonomie vůle v demokratických státech vždy explicitně či implicitně zahrnut i v soukromém právu. Velké civilní kodexy vznikající na začátku 19. století v sobě implicitně zahrnovaly myšlenku lidské svobody a rovnosti, z jejichž kontextu vznikaly. Rakouský Všeobecný zákoník občanský (ABGB), na nějž současný nový občanský zákoník navazuje, odkazoval na svobodu v kantovském smyslu, tj. na pojetí, které lidskou bytost chápalo v dvojm smyslu: jednak v čistě empirickém jako přírodní bytost zahrnutou do kauzálního determinismu, jednak jako bytost myslící, obdařenou v rovině etické praktickým rozumem, z něhož lze vyvozovat mravní povinnost a morální odpovědnost.

Obdobně důvodová zpráva k novému občanskému zákoníku vyzdvihuje autonomii vůle člověka: „Je-li první hodnotou právního státu svobodný člověk a ochrana jeho přirozených práv, plyne z toho pro soukromé i občanské právo nezbytnost ponechat co nejširší prostor jeho rozhodnutí, jak je z vlastní iniciativy projeví a uskuteční.“

Box 10 Co je soukromé právo?

Podle § 1 odst. 1 občanského zákoníku je soukromé právo definováno následovně: „Ustanovení právního řádu upravující vzájemná práva a povinnosti osob vytvářejí ve svém souhrnu soukromé právo. Uplatňování soukromého práva je nezávislé na uplatňování práva veřejného.“ Soukromé právo se dále dělí na jednotlivá právní odvětví. Jde zejména o občanské právo, obchodní právo, rodinné právo, pracovní právo a mezinárodní právo soukromé.

Soukromé právo zahrnuje práva a povinnosti vznikající ze vzájemného styku osob sobě rovných a z jejich vůle. Na rozdíl od veřejného práva, které se týká organizace státu a uplatňování veřejné moci, vzniká soukromé právo v privátní sféře, „zezdola“. Jeho hlavním zdrojem není zákon, ale svobodná vůle odrážející se zejména ve smlouvě.

Bez předpokladu autonomie vůle člověka bychom v rámci občanského práva nemohli relevantně právně jednat. Řada běžných situací, které denně řešíme, by bez předpokladu svobodné vůle byla neřešitelná, neboť existence právního jednání, případně posouzení určitého jednání jsou spjaty se svobodou vůle. Jak jsme viděli výše,

občanský zákoník předpokládá svobodu vůle člověka a počítá s ní jako se základním východiskem každého právního jednání.

Box 11 Kdy nejde o právní jednání?

Podle § 551 občanského zákoníku nejde o právní jednání, chybí-li vůle jednajících osoby.

Bez autonomie vůle bychom si nenakoupili (neuzavřeli kupní smlouvu), neudělili souhlas se zákrokem lékaři při ošetření (neudělili svolení se zásahem do tělesné integrity), ani nevstoupili do manželství. Problematika svobodného jednání, resp. svobody vůle, je ale i v soukromém právu tradičně spojována s odpovědností. Svoboda vůle se promítá do jednoho s elementů odpovědnosti, tzv. *zavinění*. V klasické teorii civilní odpovědnosti bylo nutným prvkem téměř vždy, nicméně v současné době už určité typy civilněprávní odpovědnosti prokázání zavinění nevyžadují. Ve valné většině případů však zůstane stále prvkem, bez něhož nevznikne subjektu odpovědnost. Zavinění se přitom nerozlučně spojuje právě s lidskou svobodou.

Pokud je ovšem svoboda jednání pouhou iluzí, nemělo by se celé soukromé právo změnit a se zaviněním již více nepočítat?

2.2.2 Předpoklad svobody a projev vůle

Tvůrci soukromoprávních kodexů si ale byli a jsou vědomi problematických dopadů filozofického střetu determinismu a jeho alternativ na posuzování právního jednání. Proto se v rámci posuzování právních jednání rozlišuje mezi projevem vůle a vznikem volního rozhodnutí a přihlíží se především k prvnímu. Příkladem této distinkce může být situace, kdy se člověk octne bez základních finančních prostředků a rozhodne se pro půjčku s vysokým úrokem. Někdo by mohl prohlásit, že takové volní rozhodnutí není svobodné, protože podobně jako v trestněprávním případě Josefa K. i zde je člověk s určitým charakterem determinován k tomu, peníze si půjčit. Z hlediska soukromého práva však bude výsledný *projev vůle* považován za svobodný a bude právním jednáním.

Právo připouští, že svoboda vůle má dva aspekty, rozhodující však pro ně je druhý, vnější aspekt, tj. svoboda projevu vůle. Takto chápanou svobodu vůle právo posuzuje v jejím vztahu k vnějším vlivům a ptá se, zda člověka zbavují možnosti projevit svoji vůli svobodně, tj. zda ho zbavují určitou vůli projevit či nikoli. Právo tradičně vychází z toho, že svoboda projevu vůle může být omezena nedovoleným nátlakem, a to ve formě přímého, fyzického donucení (*vis absoluta*) nebo bezprávné výhrůžky (*vis compulsiva*). Příkladem fyzického donucení může být situace, kdy někdo vede ruku druhého při podpisu smlouvy; příkladem bezprávné

výhrůžky jsou situace, kdy někdo hrozí člověku, že mu unese dítě, pokud nepodepíše smlouvu.

Koncentrace soukromého práva na vnější projev vůle je zcela pochopitelná, neboť vnitřní aspekty vzniku volního rozhodnutí jsou obtížně zachytitelné a přezkoumatelné. Platí, že člověk je obecně chápán jako svobodný, tudíž je i morálně odpovědný, a je tedy schopen nést právní důsledky svého jednání. V případech, kdy osoba není plně kompetentní, tj. svoboda vůle člověka je narušena, soukromé právo počítá s omezením svéprávnosti. V běžném slova smyslu se ale rozumně uvažující člověk považuje za bytost svobodnou, a proto právně odpovědnou. Právní odpovědnost je pak integrální součástí systému soukromého práva a umožňuje řádné a spravedlivé fungování právního systému. Jak již bylo řečeno výše, jedním z jeho základních východisek je zásada „nikomu neškodit“, a dojde-li k poškození, vzniklou újmu odčinit. Nesplníme-li tedy to, k čemu jsme se smluvně zavázali, jsme za takové porušení smlouvy odpovědní a jsme zavázáni k jejímu splnění a případné náhradě škody. Obdobně poškodíme-li někomu majetek, jsme povinni nahradit škodu z toho vzniklou.

S ohledem na deterministickou tezi si ale můžeme položit otázku, zda by měla taková právní praxe svoje ospravedlnění, pokud by skutečně platilo, že lidské jednání je determinováno a jeho průběh nelze ovlivnit. Odmítnutí svobodného rozhodování jako východiska pro naše jednání předpokládá, že pochopíme pojem odpovědnosti jinak. V právu trestním se zdá, že lze tento rozpor vyřešit opuštěním retributivního pojetí trestu, tj. trestu jako odplaty za spáchaný čin, a přijetím zejména konsekvencialistických teorií, chápajících právo v principu jako nástroj maximalizace principu štěstí ve společnosti. V soukromém právu je problém nuancovanější, neboť soukromé právo sice činí postulat svobody, soustřeďuje se však pouze na vnější aspekt projevů vůle. Z hlediska filozofického sporu mezi kompatibilisty a inkompatibilisty se proto soukromoprávní teorie jeví jako forma kompatibilismu, jak jsme ho vymezili v první části. Nakolik člověk *projevuje svoji vůli* – tedy činí, co chce – a nedělá to z vnějšího donucení, je považován za svobodného činitele, který je odpovědný za své činy.

Samotný postulat svobody rozhodování se sice klade, ale v praxi se nezkoumá, což ve výsledku znamená, že právní praxe se odehrává na základě kompatibilistické pozice. Právní teorie jako by říkala: i kdyby svoboda rozhodování byla mylným předpokladem, můžeme naši praxi zachovat, protože se soustředíme na projev vůle.

2.2.3 Druhy právní odpovědnosti a jejich vztah k otázce svobody

Tradičně se v soukromém právu rozlišuje tzv. *smluvní odpovědnost* (tj. odpovědnost pramenící z porušení smlouvy – viz ustanovení § 2913 občanského zákoníku) a *odpovědnost deliktní* (tato odpovědnost je v občanském zákoníku upravena v ustanovení § 2910), která vyvěrá z porušení zákonem stanovené povinnosti. Funkce odpovědnosti jsou v obou případech poněkud odlišné, resp. lze hovořit o částečně

odlišných prioritách kompenzace: zatímco účelem kompenzace v rámci deliktního práva je uvést poškozeného do takového postavení, jako by k protiprávnímu jednání nedošlo, v rámci odpovědnosti v právu smluvním by poškozený měl být uveden do takového postavení, jako by druhá smluvní strana plnila smluvní povinnosti. Přesto lze najít určité funkce, které se vyskytují v obou systémech odpovědnosti. V zásadě jde o funkci reparačně-kompenzační a o funkci preventivně odstrašující. Názory jednotlivých teoretiků se různí v tom, zda má být dominantním prvkem spíše funkce reparační a funkce kompenzační, či zda má systém právní odpovědnosti nejvíce odrážet preventivní funkci. Teorie kompenzační spravedlnosti vychází z toho, že vzniklé ztráty, které jsou nezasloužené či závadné z morálního hlediska, mají být kompenzovány. Těchto teorií je více, ale v současné době nejčastěji akceptovaný pohled zdůrazňuje tzv. korektivní spravedlnost, tj. spravedlnost vyrovnávací. Tato teorie zahrnuje ideu, že je třeba napravit nespravedlnost, která vznikla na základě jednání jedné osoby vůči osobě druhé. Oproti tomu systém vypracovaný na základě ekonomické analýzy práva (systém *Law and Economics*) odmítá stavět na intuitivních etických soudech zahrnujících spravedlnost a snaží se vypracovat ekonomickou analýzu na základě alokace zdrojů, která je podstatná pro maximalizaci benefitů ve společnosti a minimalizaci celkových nákladů z protiprávních jednání. Účelem deliktního práva podle *Law and Economics* je tak minimalizace nákladů ze škodných událostí, a proto klade důraz na preventivní funkci práva.

Box 12 Law and Economics

Škola ekonomické analýzy práva vychází z toho, že pro pochopení právního systému civilní odpovědnosti je nevhodnější analyzovat jeho schopnost „maximalizovat bohatství“, přičemž bohatstvím se v tomto kontextu nerozumí pouze materiální hodnoty a statky, ale také imateriální hodnoty, jako je např. život, rodina, svoboda, absence utrpení apod. Na základě racionální rekonstrukce se pak snaží vypočítat ekonomickou efektivitu dosavadních právních strategií, jednotlivých principů a institutů užívaných v právních řádech. Zastánci této teorie používají v souvislosti s úvahami o odpovědnosti tzv. Handovu formuli, kterou použil soudce Learned Hand v případě *United States vs. Carroll Towing Co.* v roce 1947. Hand v tomto případě posuzoval případ rybářské lodi, které se přetrhlo v přístavu kotevní lano, a způsobila tak v přístavu škodu na řadě lodí. Hand v měřítku proporcionální škody uvedl: „Vlastníková povinnost jako v ostatních obdobných situacích, aby učinil opatření proti vzniku újmy, zahrnuje tři proměnné: 1. pravděpodobnost, že se utrhne (*míněno lano, pozn. aut.*); 2. závažnost vzniklé újmy, pokud se tak stane; 3. břemeno adekvátních preventivních bezpečnostních opatření.“

Tento vztah byl formalizován školou ekonomická analýzy práva následovně: Jednání je porušením povinnosti náležitě péče (škůdce v případě způsobení újmy by měl být odpovědný) tehdy a jedině tehdy, pokud

$$B < PL$$

přičemž B je vyčíslení finanční hodnoty vynaložení náležitě opatrnosti, P je pravděpodobnost vzniku újmy a L je závažnost vzniklé újmy; výsledek součinu $L \times P$ musí mít vyšší hodnotu než B , aby vznikla právnímu subjektu povinnost náležitě péče. Očekávané náklady („expected cost“) následků jednání jsou takové náklady, u kterých na jedné straně stojí újma na straně potenciálního poškozeného, ale také újma na straně potenciálního škůdce spočívající v tom, že bude odpovědný za vzniklou újmu a bude muset uhradit kompenzaci – náhradu způsobené újmy.

Současné diskuse řešící problematiku odpovědnosti v soukromém právu tak lze ve zjednodušeném spektru rozlišit na **teorie instrumentální**, tj. teorie, které považují právo za instrument sociální politiky, a **teorie neinstrumentální**, které v sobě zahrnují ideu, že práva a povinnosti v sobě obsahují určitý prvek spravedlnosti, a kladou tak důraz na morální hledisko. Nejvlivnějšími mysliteli prvního názorového spektra jsou zastánci školy ekonomické analýzy práva, do druhé skupiny lze pak zahrnout teoretiky, kteří odkazují na různé typy spravedlnosti, zejména na teorii korektivní spravedlnosti.

Box 13 Teorie korektivní spravedlnosti

Teorie vychází z prvotního principu korektivní spravedlnosti definované již Aristotelem v *Etice Níkomachově*, jež obsahuje základní ideu, že odpovědnost napravná nespravedlnost, která vznikla na základě jednání jedné osoby vůči druhé. Korektivní spravedlnost má vyrovnat neoprávněně vzniklé zisky a ztráty a napravit tyto nespravedlivé výhody a nevýhody. Škůdci vzniká povinnost napravit vzniklou újmu, za jejíž vznik je odpovědný. Tato teorie vychází z přímého vztahu mezi

[foto archiv]

viníkem a obětí, což více odpovídá běžným morálním intuicím. Nicméně morální intuice zahrnují i svobodnou vůli, a pokud tento předpoklad neplatí, je zřejmé i nutnost vztahu mezi viníkem, jeho jednáním, poškozeným a újmou pro posouzení právní odpovědnosti zcela nesprávná. Korektivní spravedlnost vyžaduje jako minimální obsahové náležitosti jednání subjektu, korelativní vztah mezi škůdcem a poškozeným a napravení vzniklého zásahu, neboli spravedlnost musí být obnovena na obou stranách, na straně poškozeného i škůdce. Korektivní spravedlnost tedy respektuje primární povinnost nezpůsobit druhému újmu a sekundární povinnost odčinit újmu vzniklou v případě porušení primární povinnosti.

S ohledem na výše uvedené je důležité zmínit, že soukromé právo v určitých situacích svobodnou vůli jako předpoklad vzniku odpovědnosti již nyní nevyžaduje. V rámci soukromého práva se tradičně rozlišují dva druhy odpovědnosti za újmu podle existence jednoho z předpokladů této odpovědnosti, jímž je zavinění. Tak je rozlišována odpovědnost za zavinění neboli odpovědnost subjektivní a odpovědnost za výsledek (odpovědnost objektivní), která nevyžaduje prvek zavinění. Úvahy o svobodném jednání hrají podstatnou roli v rámci subjektivní odpovědnosti, která je odpovědností za vlastní jednání. V rámci této odpovědnosti se vyžaduje prokázání předpokladu zavinění, tj. vnitřního vztahu škůdce k jeho jednání. Naproti tomu objektivní odpovědnost na jednání bezprostředně nezávisí, neboť jde o odpovědnost za výsledek. V praxi se tak může stát, že určitý člověk bude shledán právně odpovědným bez ohledu na možnost ovlivnit svým jednáním vzniklý výsledek. V těchto případech se bude právní odpovědnost většinou vnímat jako rozporná s běžnou morální intuicí. Ač se totiž v takových případech často může člověk jevit jako nevinný, protože vůbec nebude jednat, z hlediska právního bude odpovědný.

Box 14 Subjektivní a objektivní odpovědnost

Subjektivní odpovědnost je odpovědnost za zavinění. Typickým příkladem může být situace, kdy rozčilený muž v hospodě rozbije pěstí okno. V takovém případě odpovídá za vzniklou škodu. Nicméně musí vzniklou škodu zavinit. Jiná situace by nastala, kdyby například toto okno rozbil, když byl postrčen jiným člověkem. V takovém případě neodpovídá, protože škodu nezavinil. To odpovídá běžné intuici zdravého rozumu.

U tzv. *objektivní odpovědnosti* si ovšem s tímto tradičním přístupem k odpovědnosti nevystačíme. V dané situaci osoba odpovídá za následek, byť by jej nezavinila. Tohoto typu právní odpovědnosti se užije tam, kde není vhodné nebo možné zjišťovat zavinění. Zpravidla se objevuje například při provozu určité činnosti, u níž je vysoká nebezpečnost. Typickým případem

může být odpovědnost společnosti provozující chemickou továrnu za vzniklé znečištění vody, které ovšem nezavinila. Mohlo se tak stát v důsledku vyšší moci, kdy dojde například kvůli bouři k prasknutí potrubí, aniž by byla porušena bezpečnostní pravidla. I tak ovšem bude továrna odpovídat za vzniklou škodu, protože se jedná o odpovědnost objektivní, za výsledek. Může se také jednat o odpovědnost provozovatele vozidla nebo o případy odpovědnosti za třetí osoby – odpovědnosti rodičů za děti nebo zaměstnavatelů za zaměstnance.

2.2.4 Je svoboda vůle pro problematiku odpovědnosti v soukromém právu klíčová?

Samozřejmě můžeme přistoupit na deterministické pojetí světa a jednání a tvrdit, že jednání člověka je výlučně ovlivněno jeho genetickou výbavou, okolím, povahou a dalšími externími faktory. Jednání člověka pak bude (i z pohledu právního) nutné posuzovat jako určité projevy mechanismu, který byl uveden do pohybu předchozími událostmi. Pokud bychom ale takto nahlíželi na jednání člověka, je otázka, zda vůbec má smysl hovořit o odpovědnosti a zda by nebylo vhodnější přistoupit na jiné způsoby distribuce statků ve společnosti, např. pojištění.

Stávající chápání práva ale spíše směřuje k potřebě uznání odpovědnosti jednotlivce za jeho činy – přijme-li jedinec odpovědnost za své činy, přispívá to k fungování společnosti a vede to k uznání respektu vůči sobě samým i ostatním členům společnosti.

Odpovědnost jako taková by tedy v soukromém právu neměla být zavržena; jinou otázkou je, zda je plauzibilní při výkladu odpovědnosti předpokládat, že člověk má svobodnou vůli. Vývoj v posledních letech (a současně historické zkušenosti) nám ukazují, že tomu tak být nemusí. Cílem odpovědnosti v soukromém právu totiž nemusí být potrestat jednotlivce za to, že se mohl rozhodnout jinak a újmu nezpůsobit, ale napravit újmu, která v důsledku jednání člověka vznikla bez ohledu na to, zda újmě šlo řádným jednáním zabránit. Rozhodnutí o koncepci právní odpovědnosti v právním řádku je však na zákonodárci a závisí na preferencích společnosti.

Literatura k dalšímu studiu

Klasická literatura

Alexandr z Afrodisiady. *De fato/On fate*. Robert W. Sharples (text, překlad, komentář).

London: Duckworth, 1983.

Aristotelés. *Etika Níkomachova*. Praha: Rezek, 1996.

Bentham, Jeremy. *The Rationale of Punishment*. London: R. Heward, 1830.

- Cicero, *On Fate ('De Fato') and Boethius, The Consolation of Philosophy IV.5–7, v ('Philosophiae Consolationis')*. Robert W. Sharples (text, překlad, komentář). Warminster: Aris & Phillips, 1991.
- Dennett, Daniel. *Elbow Room*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1984.
- Hobbes, Thomas. *Of Liberty and Necessity*. In: Chappell, Vere (ed.) *Hobbes and Bramhall on Liberty and Necessity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Hume, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Část VIII. Praha: Svoboda, 1996.
- Libet, Benjamin, Gleason, Curtis, Wright, Elwood, Pearl, Dennis. Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential). *Brain*. 1983, **106**, s. 623–642.
- Spinoza, Benedictus. *Etika*. Praha: Dybbuk, 2004.
- Strawson, Peter Frederick. Freedom and Resentment. In: Strawson, P. F. *Freedom and Resentment and other Essays*. London: Methuen and Co., 1974.

Současná cizojazyčná literatura

- Ainslie, George. *Breakdown of Will*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Beebe, Helen. *Free Will. An Introduction*. Houndsmills: Palgrave Macmillan, 2013.
- Bobzien, Susanne. *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Calabresi, Guido. Some Thoughts on Risk Distribution and the Law of Torts. *The Yale Law Journal*. 1961, **70**, s. 499–553.
- Cashmore, Anthony. The Lucretian Swerve: The Biological Basis of Human Behavior and the Criminal Justice System. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2010, **107**, s. 4499–4504.
- Coleman, Jules L. The Economic Structure of Tort Law. *Faculty Scholarship Series*, 1988. Paper 4196. http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4196.
- Fischer, John Martin, Kane, Robert, Pereboom, Derk, Vargas, Manuel. *Four Views on Free Will*. Oxford: Blackwell Publishers, 2007.
- Frede, Michael. *A Free Will. Origins of the Notion in Ancient Thought*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Greene, Joshua, Cohen, Jonathan. For the Law, Neuroscience Changes Nothing and Everything. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. 2004, **359**, s. 1775–1785.
- Hart, H. L. A. *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2008.
- Kane, Robert. *The Significance of Free Will*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Lacey, Nicola. *State Punishment: Political Principles and Community Values*. London: Routledge & Kegan Paul, 1988.
- Mele, Alfred. *Free. Why Science Hasn't Disproved Free Will*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

- Mele, Alfred (ed.) *Surrounding Free Will*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Mikeš, Vladimír. *Le paradoxe stoïcien: liberté de l'action déterminée*. Paris: Vrin, 2016.
- Morse, Stephen J. Determinism and the Death of Folk Psychology: Two Challenges To Responsibility from Neuroscience. *Minnesota Journal of Law, Science and Technology*. 2008, **9**, s. 1–36.
- Nichols, Shaun, Knobe, Joshua. Moral Responsibility and Determinism: The Cognitive Science of Folk Intuitions. *Noûs*. 2007, **41**, s. 663–685.
- Posner, Richard A. Wealth Maximization and Tort Law: a Philosophical Inquiry. In: Owen, David G. (ed.) *Philosophical Foundations of Tort Law*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Posner, Richard A. Instrumental and Noninstrumental Theories of Tort Law. *Indiana Law Journal*. 2013, **88**, s. 469–525.
- Roskies, Adina L. How Does Neuroscience Affect Our Conception of Volition? *Annual Review of Neuroscience*. 2010, **33**, s. 109–130.
- Schooler, Jonathan W. What Science Tells Us about Free Will. In: Baumeister, Roy, Mele, Alfred, Vohs, Kathleen (eds.) *Free Will and Consciousness. How Might They Work?* Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Smilansky, Saul. *Free Will and Illusion*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Soon, Chun Siong, Brass, Marcel, Heinze, Hans-Jochen, Haynes, John-Dylan. Unconscious Determinants of Free Decisions in the Human Brain. *Nature Neuroscience*. 2008, **11**, s. 543–545.
- Waller, Bruce. *Against Moral Responsibility*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2011.
- Wegner, Daniel M. *The Illusion of Conscious Will*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2002.
- Weinrib, Ernest J. The Gains and Losses of Corrective Justice. *Duke Law Journal*. 1994, **44**, s. 277–297.

Současná literatura v českém a slovenském jazyce

- Gazzaniga, Michael S. *Kdo to tady řídí? aneb Svobodná vůle a neurověda*. Praha: Dybbuk, 2013.
- Harris, Sam. *Svoboda vůle*. Praha, Dybbuk, 2015.
- Eagleman, David. *Inkognito aneb Tajný život mozku*. Praha: Dybbuk, 2012.
- Karfič, Filip. *Plóťínova metafyzika svobody*. Praha: OIKOYMENH, 2002.
- Marvan, Tomáš. Jednání a dva zákony. *Nomádva*. 2013, **14**, s. 6–13.
- Marvan, Tomáš. Hume o nutnosti, svobodě a odpovědnosti. Vyjde ve *Filosofickém časopise* v r. 2017.
- Mikeš, Vladimír. Stoická teorie jednání: pojem ctnosti a svobody. *Filosofický časopis*. 2010, **4**, s. 567–588.
- Moural, Josef. Hume, determinismus a svoboda. In: Havlíček, Aleš (ed.) *Svoboda od antiky po současnost*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2012.
- Volek, Peter. Člověk, slobodná vôľa a neurovedy. Ružomberok, VERBUM, 2015.

Autoři

David Černý (foto archiv autora)

PhDr. David Černý, Ph.D. (Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., Praha). Vystudoval filozofii v Bologni a v Římě, bioetiku na 1. lékařské fakultě UK v Praze. Specializuje se na bioetiku a filozofii medicíny. Hlavní autor monografie *Lidské embryo v perspektivě bioetiky* (2011), autor či spoluautor studií z filozofické logiky, etiky a bioetiky. Autor monografie *Princip dvojího účinku*, která letos vyjde v nakladatelství Academia.

JUDr. Adam Doležal, LL.M. (Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., Praha). Odborně se věnuje medicínskému právu a bioetice. Je autorem či spoluautorem řady odborných publikací včetně monografií *Ochrana práv pacienta ve zdravotnictví* (2007), *Přehled judikatury z oblasti zdravotnictví I.* (2011) a *Kmenové buňky: Etické a právní aspekty* (2013). Člen autorského týmu komentářů nového občanského zákoníku.

Adam Doležal (foto archiv autora)

Doc. JUDr. Tomáš Doležal, Ph.D., LL.M. (vedoucí oddělení soukromého práva Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., Praha, a současně vedoucí Kabinetu zdravotnického práva a bioetiky). Dále je vedoucím The Czech Unit of UNESCO International Network in Bioethics (Haifa) a kontaktní osobou pro The European Association of Centres of Medical Ethics (EACME). Je uznávanou autoritou v oblasti medicínské a deliktovního práva. Právě tímto oblastem se věnuje většina jeho článků či monografií.

Tomáš Doležal (foto archiv autora)

Mgr. Petr Dvořák, Ph.D. (Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha). Vědecký pracovník Oddělení pro studium antického a středověkého myšlení FLÚ AV ČR a vedoucí tohoto oddělení. Vyučuje na CMTF UP v Olomouci. Zabývá se scholastickou filozofií a logikou ve vztahu k dnešní analytické filozofii. Autor vědeckých publikací v této oblasti.

Petr Dvořák (foto archiv autora)

Doc. Mgr. Tomáš Marvan, Ph.D. (Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha). Vystudoval filozofii na Univerzitě Karlově v Praze. Zaměřuje se na koncepcí vědomí v naturalizované filozofii mysli a v kognitivní psychologii a neurovědě. Autor knih *Otázka významu. Cesty analytické filozofie jazyka* (2010) a *Realismus a relativismus* (2014); spoluautor knihy *Vědomí a jeho teorie* (2015).

Tomáš Marvan (foto archiv autora)

Mgr. Vladimír Mikeš, Ph.D. (Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha). Specializuje se na antickou filozofii. Zabývá se etikou a metafyzikou zejména v období helénismu. Je autorem knihy *Le paradoxe stoicien: liberté de l'action déterminée* (2016) a řady studií.

Vladimír Mikeš (foto archiv autora)

Nová strategie Akademie věd České republiky

Program **Efektivní veřejné politiky a současná společnost** v rámci Strategie AV21 zkoumá faktory a problémů socioekonomické, normativní a filozofické povahy, které dynamicky ovlivňují veřejné politiky, přináší vhled do kauzality společenských fenoménů a procesů, dále srozumitelně prezentuje výsledky a vědecké poznatky širší veřejnosti a v neposlední řadě participuje na veřejných diskusích a obohatuje je o nezávislé a kritické vhledy. Do programu je zapojeno 6 ústavů Akademie věd ČR (Etnologický ústav, Filosofický ústav, Národohospodářský ústav, Sociologický ústav, Ústav pro soudobé dějiny, Ústav státu a práva) a řešením se účastní další instituce a firmy.

Výzkumný program Efektivní veřejné politiky a současná společnost Strategie AV21 zahrnuje 9 témat koordinovaných odborníky ze zapojených ústavů:

Témata / Řešitelé

Vzdělání, vzdělávací politiky a trh práce – doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D., (CERGE-EI),
doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. (SOÚ)

Demografické stárnutí – doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D., (CERGE-EI)

Dopady daňově dávkového systému – doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D. (CERGE-EI)

Mobilita zkoumání pohybu lidí, věcí a informací – doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (EÚ)

Dynamika změny v české společnosti – Pat Lyons, B.A., M.A., Ph.D. (SOÚ)

Chudoba, bohatství a střední třída – doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. (SOÚ)

Trhy bydlení a jejich regulace – Ing. Mgr. Martin Lux, Ph.D. (SOÚ)

Svoboda a odpovědnost a jejich důsledky pro společnost – doc. JUDr. Tomáš Doležal, Ph.D., LL.M. (ÚSP)

Současná etika – PhDr. Tomáš Hřibek, Ph.D. (FLÚ)

Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., je nejstarším střediskem právního bádání mimouniverzitního typu v ČR. Je přímým pokračovatelem Ústavu státu a práva Československé akademie věd, který vznikl r. 1955 spojením několika právněvýzkumných oddělení existujících v rámci tehdejší Československé akademie věd a do r. 1960 nesl název Ústav práva. Záhy po svém založení se ústav konstituoval jako přední středisko základního právního výzkumu. Kvalitativně novou éru pro právní výzkum přinesly politické a společenské změny po listopadu 1989, v roce 1993, když byla po vzniku samostatné České republiky konstituována Akademie věd České republiky, stal se Ústav státu a práva jednou z jejich základních součástí. V současné době je vědecký výzkum v ústavu směřován především do oborů teorie práva a právní filozofie, právní informatiky a lingvistiky, soukromého práva, mezinárodního práva soukromého a veřejného, ústavního práva, práva životního prostředí, medicínského práva a bioetiky.

Ústav je pravidelně řešitelem grantových projektů z oblasti základního právního výzkumu. Od roku 2016 rozšířil okruh výzkumných aktivit i na aplikovaný výzkum, a to především v projektu *Národní právní dědictví* zaměřeném na digitalizaci historických právních písemností. Pracovníci ústavu jsou rovněž zapojeni do interdisciplinárního výzkumu realizovaného v rámci projektu Akademie věd ČR Strategie AV21. Ústav spolupracuje se všemi právními fakultami v České republice, a to jak v oblasti výzkumné, tak pedagogické. V ústavu působí několik významných zahraničních vědeckých pracovníků a ústav spolupracuje s řadou zahraničních univerzit, např. s University of Glasgow a Antverpskou univerzitou, i mimouniverzitních výzkumných pracovišť, např. Max Planck Institute.

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., vznikl v roce 1990 obnovením původního Filosofického ústavu ČSAV (zřízen 1. ledna 1953), který byl z politických důvodů zrušen v roce 1970. Ústav, v rámci Akademie věd největší pracoviště v oblasti humanitních a společenských věd, je výzkumnou institucí neuniverzitního typu, jehož hlavním cílem je přispět k rozvoji světového bádání v oblasti filozofie a příbuzných vědních oborů (např. klasických a medievístických studií, komeniologie, teorie vědy a globálních studií). Ústav je strukturován do 12 výzkumných týmů, které se věnují filozofii v jejím historickém i systematickém kontextu. Těsně spolupracuje s českými

a zahraničními univerzitami a dalšími vědeckými institucemi – počet mezinárodních projektů a dohod o spolupráci v současnosti přesahuje několik desítek. Každoročně se na práci ústavu podílejí rovněž hostující zahraniční badatelé během svých výzkumných pobytů.

Každým rokem FLÚ organizuje také množství mezinárodních a domácích vědeckých konferencí, workshopů, přednášek a seminářů, jakož i popularizačních akcí pro širší veřejnost (pravidelné letní školy, Festival filosofie ve Velkém Meziříčí či Dny otevřených dveří). Vydává osm vědeckých časopisů (např. *Filosofický časopis* nebo *Listy filologické*) a rozvíjí ediční činnost ve vlastním nakladatelství Filosofia, které poskytuje nejen otevřenou publikační platformu pro původní vědecké práce, ale přináší rovněž české překlady významných světových děl z těchto oborů.